

Dynamiek en verandering?

Maatschappij en krijgsmacht in Nederland in 2008

Er zit beweging in de Nederlandse civiel-militaire betrekkingen. Er gebeurt van alles, er valt veel waar te nemen en te overdenken, en toekomstige ontwikkelingen tekenen zich af – als onmiskenbaar feit of als mogelijkheid. Zo ruimt de samenleving enerzijds meer plaats in voor de traditioneel onderschatte militaire dimensie van verleden en heden, maar neemt anderzijds fysiek en mentaal de afstand tussen burgermaatschappij en krijgsmacht toe.

R.P.F. Bijkerk*

En wat te denken van het spanningsveld tussen de brede steun voor de noodzaak van de krijgsmacht en het ontbreken van een afdoend publiek draagvlak voor de missies in Irak en Uruzgan? Een ander punt betreft de civiel-militaire effecten van de veranderende bevolkingssamenstelling. En dan is er de actualiteit van het Nederlandse optreden in Afghanistan. Die werkt op allerlei manieren door – bijvoorbeeld als het gaat om het ontstaan van nieuwe openbare rituelen rond het afscheid van gesneuvelde militairen.

Deze essayistische bijdrage bouwt voort op het in het juninummer van de *Militaire Spectator* gepubliceerde artikel over de opvattingen die Nederland heeft van zijn krijgsmacht en op het artikel over de houding van de publieke opinie tegenover de missie in Uruzgan in het juli/augustusnummer.¹ Door toevoeging van relevante civiel-militaire thema's en trends, en door nadere analyse en interpretatie, wordt een vervolgslag gemaakt – en getracht de stelling te onderbouwen dat er momenteel veel gaande is op civiel-militair vlak.

Het achterliggend doel van dit artikel is de gedachtevorming te stimuleren over de huidige en toekomstige verhouding tussen maatschappij en krijgsmacht in Nederland. Een onderwerp dat meer aandacht verdient dan het nu krijgt, zeker waar het gaat om aspecten die het actuele beleid en de korte termijn overstijgen.

Civiel én militair

Nederland is een weinig militaire natie. Dat is de *communis opinio*. Soms wordt zelfs kortweg gezegd dat Nederlanders 'antimilitaristisch' zijn. Wat natuurlijk onzin is, gelet op de sinds jaar en dag geleverde defensie-inspanning, de feitelijke inzet van de krijgsmacht (in Uruzgan zelfs in het voorste internationale gelid), en de marginale politieke rol van principieel antimilitaristen.

Nederland kan wellicht het beste worden gekenschetst als een vooral burgerlijk land. Als een goed geordende en welvarende *civil society*. Een samenleving echter, die wel degelijk een militaire dimensie heeft. Al past het bij het nationale zelfbeeld om dat feit, al dan niet wat lacherig, te bagatelliseren.

In de Nederlandse geschiedenis is die militaire dimensie overal aanwijsbaar. De Republiek ontstond door een gewapende opstand en deed, bij voorkeur ter zee, als grote mogendheid

* De auteur is militair-historicus en zelfstandig adviseur, onderzoeker en publicist – onder meer inzake civiel-militaire betrekkingen. Hij studeerde geschiedenis aan de Universiteit Utrecht.

1 Jan Schoeman, 'Meer plicht dan passie. Nederland over zijn krijgsmacht en veteranen', in: *Militaire Spectator* 177 (2008) (6) bladzijde 320-330. Jan van der Meulen, Amber Vos, 'De publieke opinie over Uruzgan', in: *MS* 177 (2008) (7-8) bladzijde 393-402.

graag aan *power projection*. Een modern begrip als *imperial overstretch* blijkt eveneens van toepassing. Althans wanneer wordt gekeken naar de succesvolle maar rampzalig uitputtende landoorlogen tegen het Frankrijk van Lodewijk de Veertiende.

Het achterliggend doel van dit artikel is de gedachtevorming te stimuleren over de huidige en toekomstige verhouding tussen maatschappij en krijgsmacht in Nederland

En in de negentiende eeuw mocht Nederland dan definitief een kleine mogendheid zijn geworden, het leverde wel degelijk een substantiële defensie-inspanning. Bovendien was er – anders dan het aloude beeld van internationaal-politieke naïviteit en militair gepruts wil – een verdedigingsconcept dat gegeven de omstandigheden realistisch en, al

COLLECTIE NIMH

Michiel de Ruyter was binnen het onderwijs half vergeten. Tot 2007, toen zijn vierhonderste geboortedag grootscheeps werd gevierd

bleef er aangaande de ‘dode weermiddelen’ en ‘levende strijdkrachten’ altijd het nodige te wensen over, in beginsel ook effectief was. De grondslag ervan was de nuchtere taxatie dat de nabijgelegen grote mogendheden elkaar het bezit van Nederland niet gunden, en er dus waarschijnlijk hulp van buiten zou komen – van ‘de vijand van de vijand’. En met als uitwerking een goed doordachte keuze voor geconcentreerde verdediging – de ‘vesting Holland’ – gecombineerd met een slim stelsel van voorbereide inundaties.

De meer recente Nederlandse geschiedenis heeft eveneens haar militaire dimensie. Vanwege de Tweede Wereldoorlog, maar ook door de dekolonisatiestrijd in Nederlands-Indië en de bijna-oorlog om Nieuw-Guinea, vanwege de oudere (Korea, UNIFIL) en de vele nieuwere VN-missies, en met de uitzending naar Irak en de huidige gevechtshandelingen in Uruzgan.

Militaire dimensie: onderwijs en media

Wat opvalt, is dat de samenleving meer oog lijkt te krijgen voor de militaire kant van Nederland. En er, anders dan in de gepolariseerde jaren zeventig en tachtig, meer ontspannen of misschien beter gezegd niet-dogmatisch mee omgaat. Als voorbeeld kan de herdenking gelden van de vierhonderste geboortedag van Michiel de Ruyter, in 2007.

Onderdeel daarvan was een project met als doel het in basisscholen en scholen voor voortgezet onderwijs op een vernieuwende en inspirerende wijze benutten van deze in de historische canon opgenomen ‘icoon’. Dat dit gebeurde, was op zichzelf al bijzonder. Want Michiel de Ruyter was binnen het onderwijs half vergeten of werd geassocieerd met een achterhaald soort heldendom en nationalisme.

Het scholenproject bleek bovendien een succes. Docenten en leerlingen konden goed uit de voeten met de onderwijskundig opgepoetste admiraal. Bij het vak geschiedenis, in het kader van burgerschapsvorming (‘De Ruyter als man die zijn verantwoordelijkheden nam’), en bij

discussies over morele dilemma's in oorlogstijd of over oude en nieuwe helden.²

Binnen het onderwijs zijn overigens meer voorbeelden te geven. Van het eindexamenonderwerp 2008 en 2009, getiteld *Ten oorlog!*³, tot en met het nog kleinschalige maar door deelnemende scholen gewaardeerde project *Verhalen van veteranen*, met als kern ontmoetingen tussen leerlingen en oude én jonge veteranen.⁴

Dat de Nederlandse samenleving meer aandacht krijgt voor haar militaire dimensie kan ook anderszins worden geïllustreerd. Gespecialiseerde historici hebben Nederlands militaire geschiedenis – op de gebeurtenissen in en rond de Tweede Wereldoorlog na, lange tijd een tamelijk verwaarloosd terrein – ondertussen redelijk goed in kaart gebracht en een serieuze plek gegeven in de geschiedwetenschap.

Ook was er het instellen van een jaarlijkse Veteranendag, in 2005.

Met een defilé en een centrale manifestatie in Den Haag en met lokale activiteiten in inmiddels maar liefst zo'n tweehonderd andere gemeenten. In korte tijd lijkt hier een civiel-militaire traditie te zijn 'uitgevonden'. In de Nederlandse verhoudingen is dat eigenlijk heel opmerkelijk.

En dan is er de pregnante militaire actualiteit. In december 2006 werden de Nederlandse militairen in Afghanistan via een internetstemming die het *NOS Journaal* had georganiseerd, gekozen tot 'nieuwsman/-vrouw van het jaar'. In diezelfde maand riep het opinieweekblad *Elsevier* 'de soldaat in Uruzgan' uit tot Nederlander van het jaar.

Eind 2007 pakte het dagblad *De Telegraaf* dagenlang groots uit met een Kerstactie voor 'onze militairen overal ter wereld', en speciaal voor 'onze mannen en vrouwen in Zuid-Afghanistan'. Er werden Kerstgroeten afgedrukt van alle ministers. Er was een speciale bijlage (en internetsite) met talloze groeten vanuit en naar Uruzgan. En de krant ontving:

FOTO AVDD

De eerste veteranendag (29 juni 2005) werd gehouden op de verjaardag van wijlen Prins Bernhard

*de meest uiteenlopende steunbetuigingen, loftuigingen en gedichten (...) vanuit de hele bevolking, jong en oud, voor- en tegenstanders van de missie.*⁵

binnen. In mei 2008, ten slotte, werden de Nederlandse Uruzgan-militairen bij de uitreiking van de jaarprijzen voor de journalistiek uitgeroepen tot 'Nieuwsmaker van 2007'. Een predicaat dat de minister van Defensie via een toespraak in dank aanvaardde.

Draagvlak onder druk?

Opinieonderzoeken geven aan dat de steun voor het bestaan en de taken van de krijgsmacht groot en stabiel is. Ondanks het overstappen op een kleine beroepskrijgsmacht en het expeditionair optreden in vreemde landen.

De krijgsmacht beschikt al met al over een aanzienlijk maatschappelijk kapitaal. Een gegeven dat de militairen zélf nog wel eens willen onderschatten. Deze steun voor de krijgsmacht is, anders dan de toegenomen aandacht voor

2 *De educatieve kajuit. Scholenproject 400 jaar Michiel de Ruyter.* Stichting Leerplanontwikkeling (SLO), Enschede, 2007.

3 Zie: Pia Fruytier, Jan van Oudheusden, Willem van der Spek, Rein Bijkerk, *Ten oorlog! Europese oorlogen 1789-1919.* Met bijbehorende vierdelige schooltelevisieserie. Teleac/NOT, Hilversum, 2007.

4 Dit onderwijsproject wordt uitgevoerd door het Veteraneninstituut te Doorn.

5 *De Telegraaf*, 17, 18 en 23 december 2007.

de militaire dimensie, niet nieuw maar is tegelijkertijd voor de toekomst geen vanzelfsprekendheid. Een viertal civiel-militaire aandachtspunten kan dat duidelijk maken.

Grotere fysieke afstand

Allereerst is na de Koude Oorlog de fysieke afstand tussen maatschappij en krijgsmacht veel groter geworden. Steeds minder burgers komen *in persoon* in aanraking met de militaire wereld. De opkomstplicht is 'opgeschort', zoals de officiële omschrijving luidt, en komt in normale tijden zeker niet meer terug. Ondanks mediagenieke oproepen tot herinvoering, zoals laatstelijk uit de mond van vertrekkend Commandant der Strijdkrachten Dick Berlijn. Vaak gaat de discussie dan trouwens vooral of zelfs uitsluitend over *sociale* dienstplicht als

Humoristische prentbriefkaart over het animo voor opkomst bij de Landweer tijdens de mobilisatie 1914-1918

Spotprent van Johan Braakensiek op de persoonlijke dienstplicht, 1898

oplossing voor maatschappelijk ongemak. Het fysieke contact is tevens verminderd door de vergaande inkrimping en geografische concentratie van de krijgsmacht. In grote delen van het land zijn militairen niet of nauwelijks meer aanwezig. Wel is een aantal nieuwe *niches* gecreëerd, zoals de militair georiënteerde oplei-

dingstrajecten in het onderwijs. En ook treedt de krijgsmacht, als bewuste keuze, meer dan vroeger naar buiten als het gaat om ceremoniële gebeurtenissen. Maar dat laat onverlet dat de civiel-militaire contactmomenten sterk zijn afgenomen.

Tot nu toe staat dit een brede steun voor de defensie-inspanning, voor de noodzaak van de krijgsmacht, niet in de weg. Toch valt, als gevolg van de (al dan niet verder doorzettende) fysieke marginalisering van de krijgsmacht, een toekomstig neerwaarts effect op het draagvlak niet uit te sluiten. Bijvoorbeeld in combinatie met een verminderde feitelijke inzet en het daardoor afnemen van de militaire zichtbaarheid in de media – waarna zich vervolgens aan de publieke opinie de vraag opdringt naar het nut van de defensie-inspanning.

Publiek debat

Over het defensiebeleid is altijd publiek debat. Zo bepleitte het wetenschappelijk bureau van het CDA in 2007 een groei van het defensiebudget. De PvdA-Kamerfractie beklemtoonde vervolgens in háár defensienotitie juist de noodzaak van scherpere keuzes – inclusief een meer bescheiden formulering van het militaire ambitieniveau.⁶

Naar Hollandse gewoonte heeft de minister van Defensie nu een soort commissie, een ambte-

⁶ Zo ver de wereld strekt. Ambities voor de Nederlandse krijgsmacht in een veranderende internationale omgeving (Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, Den Haag, mei 2007); In dienst van Nederland, in dienst van de wereld. Een plan voor een actieve en doelmatige krijgsmacht (Angelien Eijnsink, Tweede Kamer-fractie PvdA, Den Haag, november 2007).

lijke ‘denktank’, ingesteld die zich over het vraagstuk van ambities en kosten buigt. Maar politiek wellicht veel wezenlijker, en dat is een tweede civiel-militair aandachtspunt, dan deze en andere Haagse exercities is het draagvlak-probleem dat zich bij de jongste missies voordoet. Of beter gezegd: het eventuele effect daarvan op langere termijn. Want er mag onder de bevolking steun zijn voor de krijgsmacht, voor het huidige militaire optreden in Uruzgan ontbreekt nadrukkelijk een afdoend maatschappelijk draagvlak. En dat was ook al het geval bij de missie in Irak.

Opmerkelijk genoeg heeft dit gegeven nog niet geleid tot een grote ‘anti-oorlogcoalitie’ van parlementaire tegenstanders, buitenparlementaire actievoerders en verontruste burgers.

Veranderende tijden

Een derde civiel-militair aandachtspunt betreft de onvermijdelijke doorwerking van de veranderende bevolkingssamenstelling op de verhouding tussen maatschappij en krijgsmacht. Toen in de aanloop naar het Amerikaanse ingrijpen in Irak de publieke opinie werd gepeild, bleken er aanzienlijke verschillen tussen de mening van Nederlanders met een islamitische achtergrond en de rest van de bevolking. Zo toonde de eerste groep zich extra kritisch over een mogelijke militaire aanval (ook wanneer de toenmalige VN-wapeninspecties niets zouden uithalen).

Tevens zagen Nederlanders met een islamitische achtergrond veel meer dan de rest van de bevolking de internationale rol van Amerika

als voornamelijk oorzaak van het ontstaan van het terrorisme van Al Qaida.⁸ Een onderzoek uit het najaar van 2005, waarvan volgens de betreffende onderzoekers op methodologische grond de uitkomsten overigens met enige voorzichtigheid moeten worden gehanteerd, bevestigde het verschil tussen de mening van de bevolking als geheel en – in dat geval – Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond. De Marokkaanse Nederlanders bleken veel negatiever te staan tegenover de

missie in Irak en het optreden in Afghanistan na 2001. Ook hun oordeel over de uitgezonden militairen was negatief, heel anders dan bij de bevolking als geheel.⁹

FOTO NIMH

Vredesdemonstratie in de jaren dertig

Al kan wat niet is, snel komen – zeker bij oplopende aantallen slachtoffers. Maar een ander mogelijk effect is belangrijker. Wanneer Nederlandse militairen telkens worden ingezet voor missies waarin de samenleving zich onvoldoende kan vinden, dreigt namelijk de geleidelijke uitholling van het tot nu toe zo stabiele algemene draagvlak voor de krijgsmacht. De Adviesraad Internationale Vraagstukken sprak in dit kader al waarschuwend woorden.⁷

7 Zie het rapport *Maatschappij en krijgsmacht* van de Adviesraad Internationale Vraagstukken. Den Haag, april 2006, bladzijde 14 en 28.

8 Jan van der Meulen, 'Een jaar later. De stand van de publieke opinie', in: *Civiel/Militair. Magazine voor maatschappij en krijgsmacht* (2002) (4).

9 *Veteranenmonitor 2005. Eindrapportage*. Blauw Research/Veteraneninstituut, Doorn, oktober 2005. Dit onderzoek vond plaats vóór de missie in Uruzgan.

Het ligt voor de hand dat met de groei van het aantal Nederlanders met een islamitische achtergrond en door hun toenemende politieke participatie, dit soort percepties en meningen aan gewicht zullen winnen. Dat geldt voor specifieke militaire missies, maar bijvoorbeeld ook als het gaat om de opstelling jegens de VS.

Een vierde kwestie betreft de constatering dat in de westerse samenlevingen gedragsregels en omgangsvormen – al zal menig krantenlezer misschien een andere indruk krijgen – steeds verfijnder en subtieler worden. En dat het geweldselement almaar verder wordt teruggedrongen. Langs die hoger gelegde civiele meetlat wordt ook de van oudsher niet altijd even fijnbesneden militaire subcultuur gelegd. Gedragsontsporingen van militairen die vroeger binnen de samenleving nog wel eens werden afgedaan met een ‘ach, zo’n café-vechtpartij hoort er nu eenmaal bij’ of ‘een pesterijtje loopt wel eens uit de hand’, trekken nu veel media-aandacht en worden maatschappelijk en politiek niet meer geaccepteerd.

Mag dit worden gezien als het heilzaam voortschrijden van de beschaving, bij de militaire *core business* – het uitoefenen van geweld – kan een civiel-militair probleem ontstaan. Want ook

Het werd al geconstateerd dat een afdoend maatschappelijk draagvlak ontbreekt. Tegelijkertijd is er evident waardering voor de uitgezonden mannen en vrouwen. De publieke opinie blijkt dus goed in staat tot een onderscheid tussen politieke kritiek enerzijds en empathie jegens de uitgezonden militairen anderzijds. Een belangrijk gegeven, omdat de militair als individu dus niet wordt aangekeken op een betwiste keuze van kabinet en parlement.

In de media is eenzelfde tweedeling waarneembaar. Aan de ene kant zijn er de kritische beschouwingen over de politieke zijden van de missie. Aan de andere kant is er, waar het de militairen ter plekke betreft, interesse en waardering – en trouwens ook een zekere fascinatie met de spannende wereld van oorlog en geweld.

Bijzondere media-acties

Tevens zijn er bijzondere media-acties. Genoemd werden al de respectievelijke uitroepingen tot ‘nieuws Persoon’, ‘nieuws maker’ en ‘Nederlander van het jaar’ en de Kerstgroet-actie van *De Telegraaf*. Daaraan kan als voorbeeld nog

Langs die hoger gelegde civiele meetlat wordt ook de van oudsher niet altijd even fijnbesneden militaire subcultuur gelegd

beheerst en proportioneel toegepast geweld is zelden ‘chirurgisch’ en een oorlog is nooit ‘schoon’. Al zou een samenleving die – begrijpelijk en terecht – sterk gericht is op het terugdringen en minimaliseren van het geweldselement dat nog zo graag willen.

Omgaan met ‘Uruzgan’

Wie aan de hand van opinieonderzoek en de berichtgeving in de media de houding tegenover de Nederlandse missie in Uruzgan beziet, ontwaart een meerkleurig beeld.

FOTO AVDDI, R. FRIGGE

'Task Force Uruzgan'. Er is veel waardering voor de uitgezonden militair als individu. Tegelijkertijd is er weinig publieke steun voor de missie

van legering van de gesneuvelde(n), en de vele internet-condoleances. Het zegt allemaal iets over de huidige samenleving, die veel meer dan vroeger moeite heeft met een 'voortijdige' en gewelddadige dood, waarin de aandacht voor het individu en compassie met slachtoffers sterk zijn toegenomen, en waarin – na decennia van kaalslag en verwaarlozing – weer meer ruimte is voor rituelen en gedenkplaatsen.

Tot slot

Er is meer aandacht voor de militaire dimensie van Nederland. Maar er is ook een toegenomen fysieke en mentale afstand tussen samenleving en krijgsmacht, en een gebrek aan publieke steun voor de missie in Uruzgan. Tegelijkertijd is er veel waardering voor de individuele uitgezonden militairen, en is er een breed en stabiel draagvlak voor de krijgsmacht en de defensie-inspanning in meer algemene zin.

Wel is het zo dat de huidige inzet voor missies waarvoor afdoende publieke steun ontbreekt op dit punt risico's met zich meebrengt. En verder speelt de invloed van de veranderende bevolkingssamenstelling een rol. En zijn er nieuwe openbare rituelen ontstaan rond het afscheid van gesneuvelde militairen.

Zoals gezegd: er is momenteel in Nederland veel gaande in de verhouding tussen maatschappij en krijgsmacht. En het is goed – en wellicht vooral ook verstandig – als men zich daar rekenschap van geeft. ■

worden toegevoegd het 'literaire trainingskamp' dat *de Volkskrant*, in samenwerking met Defensie en onder begeleiding van de schrijver Arnon Grunberg, aanbiedt aan teruggekeerde Afghanistan-gangers. Het doel ervan is het op papier krijgen en deels ook in boekvorm publiceren van hun ervaringen.

Nieuwe rituelen

Van een heel andere orde is de constatering dat, nu er voor het eerst sinds lange tijd geregeld gesneuvelden te betreuren zijn, rond het afscheid van omgekomen militairen vaste en deels nieuwe openbare civiel-militaire rituelen gestalte krijgen. Bijvoorbeeld de persconferentie van de Commandant der Strijdkrachten. En de openbare meelevende woorden van de minister van Defensie (ondersteund door die van de minister-president). De levensbeschrijving en foto's van de omgekomen militair of militairen in de krant – soms geplaatst in een soort eregalerij: 'Gestorven voor een betere wereld'. De plechtige aankomst van de met de Nederlandse vlag bedekte kisten op de vliegbasis Eindhoven, het condoleanceregister in het gemeentehuis van de woonplaats en de plaats